

Герольд БЕЛЬГЕР, жазушы, аудармашы:

Намысты адам ғана «Мен қазақпын!» деп қуанышты сезіммен айта алады

— Герольд аға, осыдан бірнеше жыл бұрын Мәскеуде жарық көрген «Гармония духа» деген кітабыңызда сіз қайсыбір ұлт өкілдері болса да, білгісі келмейтін, бірақ қазақ халқы үшін маңызды қалаудау мәселелерге тоқталғаныңызды білемін. Кітабыңызда 1986 жылғы желтоқсан оқиғасынан кейін өзіндік сол жылдары СОКП Орталық Комитетінің (Тищенко ма, Мищенко ма?) есімі елге белгісіз бір шалак белсендісінің Қазақстан компартиясы Орталық Комитетіне шақырылып, онаша әңгімелесіп, «осы қазақ тілінде бар болғаны 200 ғана сөз бар» дейді біреулер. Шынығында, осы рас па? — деп сұрағанын, сонда сіз қазақ тілін кенінен зерттеген Бартольд, Радлов секілді академиктердің пікіріне сүйене отырып, өлгі педяге шын мәнінде, қазақ тілінің әлемдегі сөздік қоры ең бай өрі көркем тіл екенін жеріне жеткізе айтып берген екенсіз?..

— Ол өзі сондай бір аласапыран кезең еді ғой. Рас, ол адамның аты-жөні есімде жоқ, фамилиясы Мищенко еді. Мен оны кейде қуақылап «Нищенко» дейтінмін. Ол барып тұрған кезде белсенділігі өзі болатын. ЦК-ның нағыз «патриоты» еді. Сондықтан да ол Алматыға жиі-жиі келіп, ЦК-да отырып, керемет «семіз» сөйлейтін. Тіпті ол жұрттың бәрін менсінбей, жақтырмайтын да. Менің көзіме Мәскеуге телефон соғып, «Колбин, Колбин... где то овца считает, Кунаев... да болтасты гле-то» деп өзіне жақтырмаған сынаймен сөйлесіп отыратын. Сонда байқағаным, ол өзін тіпті Қазақстанның жоқшы секілді сезіне сөйлейтін. Мені шақырғаны ол Қарағанды қаласында болып, сонда бір «білгіштермен» кездесіп, сөйлескен екен. Сонда олар: «қазақ тілі деген жоқ, ол небәрі 200 сөзден ғана құралған бірдене, ол өзбек тілінің бір «скотоводческий» варианты ғана» депті. Міне, сол ыңғаймен келген ол «осында қазақ мектебін тауысқан, қазақша білетін, қазақ мәдениетінің сойылын соғып жүрген Бельгер деген біреу бар екен» деп естиді де, менімен кездесіп, мүмкін болса, қазақ тілінің «жағалайын» барлап көрейін деген ойға келіпті. Сөйтіп, мені шақырды. Содан мен қазақ тілі туралы өлгідей әңгімені «қызыл белсендінің» аузынан естігенімде іштей ашуланғаным соншалық құлағым қызарып, намысым ойнып, қаным басыма тәуіп кетті. Содан мен оған сіз айтқан Бартольд пен Радловтың қазақ тілі жөніндегі тамаша пікірлерінен деректер мен дәйектер келтіріп, тіпті қазақ тілінің

грамматикалық ерекшеліктерінен де бір-сыпыра дәйектер беріп, қазақ тілінің байлығы турасында біраз «көсілдім». Бұл оған ұнамады. Барлап қарасам, сонда оның ойы қазақ тілін менсінбей, жамандап, іске алғысыз тіл ғып тастау көрінеді. Бірақ мен, керісінше, барлығын дәлелдеп беріп едім, ұнамай қалды-ау деймін «хватит, хватит» деп де маған «тоқтағыңыз» дегендей ишарат білдіріп, бірден неміс мәселесіне көшті. Неміс мәселесі де маған жақсы таныс мәселе. Сондықтан кенірек сөйлей бастап едім, «ладно, ладно...» деп сөзімді бөліп де, сөзден сон «осыларды маған жарты бетке жазып берсеңіз» деп өтініш жасады. Мен «неміс мәселесі бұл — трагедиялық мәселе, неміс халқының кенес кезінде көрмегені жоқ. Оның барлығын жарты бетке сыйдыру мүмкін емес, кем дегенде 20-30 бетке жазып беруге болады» деп едім... «Оны кім оқыды, мұнда автономия үшін күрес болып еді ғой, соның бәрін жарты бетке сыйғызып бер!» деп өктем сөйледі. Осылайша мен ол кісіден түніліп, қолымды бір сермеп шығып кеттім. Кейіннен білгенім, ол кісіге қазақ тіліне қатысты мәселені «Бельгермен сөйлесіп, анық-қанығын сұрап біліңіз» деп айтқан Нұрсұлтан Назарбаев көрінеді. Бір ғажайып, мен ол кезде Нұрсұлтан Назарбаевпен ешқандай таныстығым жоқ еді. Бірақ ол кісі мені сырттай біледі екен. Және аудармашы екенімді де жақсы біледі екен. Қазақ тілін бір кісідей менгергенімнен хабардар болып шықты. Содан Нүрекен Мищенкоға: «егер қазақ тілінің бай тіл екеніне сенбесеңіз, онда Бельгермен сөйлесіңіз» деген екен ғой. Міне, бұл оқиға осылай болды.

— Өзіңіз білесіз, еліміз тәуелсіздік алып, көк байрағын көтергенді бірі 17 жылдай уақыт болды. Осы жылдар аралығында елімізде ұлан-асыр шаралар жүзеге асырылды. Қазақ елі тәуелсіздігін жариялап қана қоймай мемлекеттік елтаңба мен ән-ұранын белгілеп, қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болды. Арқа өңірінен, Есіл бойынан жаңа Ел ордамыз — Астана қаласы бой көтеріп, дамып келеді. Әрине, бұл 70 жылдан астам уақыт қызыл империяның боданында болған қазақ елі үшін оңай шаруа емес. Десек те, мемлекеттік мәртебесі бар «Қазақ тілі» өлі күнге дейін өз биігіне қолданылмай келеді. Өздерінің орысша «шүйіркелескенимен» қоймай, қайсыбіреулер бұған өлі күнге билікті қиналауда. Осы тұста қазақ тілін бір қазақтан артық менгерген сіз арағайындық жасай отырып айтыңыз-

шы, шын мәнінде, қазақ тілінің көсегесі «көгермей» отырғанының себебі, қарапайым қазақ жұртшылығында ма? Жә, әлде, биліктің өзінде ме? Меніңше, осының аражігін сізден басқа ешкім деп басып ашып бере алмас?..

— Осынау маңызды мәселеге қатысты біраз нәрсенің бегін өзініз айқындап, ашып бердіңіз. Қазақ тілі мәселесінде менің айтқан сөзім де шамалы. Мен өз басым анығын айтсам, қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе беруден бастап, бұл мақсат та күні кешегі дейін атқарылған игілікті істердің барлығының басы-қасында болдым. Алдымен қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе беріліп, қазақ тілін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы жасалды. Басқаны былай қойғанда, осыдан біраз бұрын ғана Мемлекеттік қазақ тілі қоры құрылды. Бұл не? Бұл биліктің мемлекеттік тіл — қазақ тілін жан-жақты дамыту бағытындағы игілікті қаламдары. Сондықтан дәл өлгідей айту артығырақ болар. Дегенмен тәуелсіздіктің 17 жылында қазақ тілі дамып, өркендеп кетті деп айту, маған қиын. Менің білуімше, дәл осы қазақ тілін дамыту бағытында қауыртып қимыл, қозғалыс аздау, жетіспейді. Бір қуаныштысы, қазақ пен қазақ өз ана тілінде сөйлейтін болды, тіпті кеңес кезіндегімен салыстырғанда көшеде қазақ тілін естугің болды. Бірақ денгейі әлі тым төмен. Бұл жағы ұлты неміс менің өзімді қанағаттандырмайды. Әсілінде, қай тілді алсаңыз да, сол тілді дамыту үшін сол халықтың өзі жауапты! Міне, тіл мәселесінде бұл ең маңызды нәрсе. Бұл тұста менің бір түсінбейтінім, билік басындағы қайсыбір басшылар теледидар немесе радио хабарларында қазақ тілін

уыстап оқимын. Міне, сөйтіп, бабамның тілі яғни ана тілім — неміс тілін ұмытып қалмауға қарекет жасаймын. Мұны мен Қазақстанда тұрып, өзінің ана тілі, мемлекеттік тіл — қазақ тілін білмейтін замандастарыма, әсіресе, жастарға сабақ болсын деп айтып отырмын.

— Тағы бір назар аударарлық нәрсе, сонғы уақытта қазақ, орыс және ағылшын тілдерін қатар дамыту бағытындағы үш тұғырлы тіл мәселесі күн тәртібіне қойылып, осы бағытта атқарылатын шаралар белгіленуде. Үкімет қалай осы бағыт сіздің көкейіңізге қона ма? Мұның өзі мемлекеттік тіл — қазақ тілінің ресми қарым-қатынас құралына айналған орыс тілі мен ағылшын тілінің көлемдеріне қалып қоюына апарып соқпай ма, қалай ойлайсыз?

— Өз басым шыншымды айтсам, үш тұғырлы дегенге қарсымын. Бұл сөз тіркесінің өзі менің ашу-ызамды келтіреді. Тіпті үш тұғырлы жасаймыз деу бұл барып тұрған қиянат! Себебі, тілдің үш тұғырлы болуы тіпті де мүмкін емес. Мұндай нәрсе, табиғатта да жоқ. Әрине, заман талабына сай ағылшын, орыс тілдерін менгерген жөн. Бірақ қазақ тілінің мемлекеттік тіл екенін, оны менгеру әрбір адамның парызы екенін ешқашан ұмытпауымыз керек. Меніңше, әрбір адам үшін өзінің ана тілі басты тұғыр болуы керек. Мұның себебі, өзінің ана тілін еркін менгерген адамға өзге тілдерді үйрену тіпті де қиындау соқпайды. Мұны өмірдің өзі дәлелдеп отыр. Сондықтан үш тұғырлы деген сөз тіркесін қоғамнан аластау қажет! Әрине, мен ағылшын, орыс тілдерін менгерудің қажеті жоқ демеимін. Себебі, бұл тілдерді кім-кімнің де менгергені жөн. Оған еш наразы-

ның дәл Германияда ешкімге қажетім болмайтыны анық. Тіпті онда менің амандық-саулық сұрасатын аламым да болмай қалатын еді. Ал Қазақстанда аздаған беделім де бар, жұрт сыйлайды. Шығармаларым басылып шығуда. Демек, мен өзімді Қазақстанда керек адаммын деп сезінемін. Өйткені мен қазақ қоғамының бір бөлшегіне айналып кеткен адаммын. Маған бөрінен де осы жағы қымбат! Мен осыған иланып, сендім. Қазір менің жасым жетпістің төртеуіне келді. Сондықтан да болар, кейде алуан түрлі ойға берілетінім де бар. Біздің қазақ қоғамында бір тілшілік «тастай» деп те айта алмаймын. Өйткені мен кемшілікті тез көремін. Әрине, жақсылықты, бар табысты ешкім жоққа шығара алмайды. Ал мен болсам қоғамның көлемдік жағын өте жылдам байқаймын да, оны тез арада айтуға талпынамын. Қайсыбіреулер менің осындай өрекетіме қарап «ой, осы оппозицияда жүрген жок па?» деп те ойлайды. Бұл тіпті де олай емес. Мен оппозицияда жоқ адаммын. Бірақ мен оппозициядағы адамдарды сыйлаймын, құрметтеймін. Олардың өзіндік ойлары, түсінігі бар. Реті келгенде айтайын, қазіргі биліктің олардың қоғамға қажетті тын ойларымен, ұсыныстарымен санасқаны жөн.

— Осы сіз қазақ халқының ұлттық тағамдарының атауын жақсы біліп қана қоймай, олардың атауы себептері осы тілді азаматтарға жеріне жеткізе насихаттап келе жатқан азаматтың бірісіз. Халқымыз үшін айрықша маңызды мұндай зерттеулерді жүргізіп, оны шығарманың арқау етуге не түрткі болды? Жә, әлде, қарапайым неміс баласы Гера, бүгінгі халық жазушысы Герольд Бельгер өзін өзімен тағалы ала отырып, кейінгі толқын жастарды да қазақтың ұлттық салт-дәстүрлері мен өдет-ғұрыптарына баулуға жөн санап отыр ма, қалай? Әлде, бұған сонау бала күнгі қара сирақ досыңыз Әскер мен көпті көрген көнекөз қария Тайшықтардың ықпал-әсері болды ма?

— Дұрыс айтасыз, мұнда досым Әскердің де, көпті көрген Тайшық қарияның да ықпалы бар. Менің ес білгелі көріп, танып келе жатқаным қазақ ауылы. Сондықтан қазақ ауылында ержетіп өскен менің қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлері мен тағам дайындау ерекшеліктеріне назар аудармасым жөн емес. Реті келгенде мынаны айтайын, менің досым, жазушы Әбіш Кекілбаев кейде: «ауылдың мәмбеті ғой, мынау біздің Гера деген» деп күледі. Ол ойнап, күлдіргі ұшпайды. Бірақ мен білетін шыныдақ та сол. Өз басым «ауылдың мәмбеті» дегенді мақтана қабылдаймын. Ауылда өстім, сондықтан да қазіргі компьютерге, анау-мынауға менің ешқандай әуестігім жоқ. Мен диванда жатып жазатын кәсіпкермін бірімін. Ал енді ұлттық тағамға келсек, мен ес білгелі қазақтың қай тағамы қалай жасалатынын байқап, көріп келе жатырмын. Бір артықшылығы, қазақтың тағамының қайсысын алсаңыз да денсаулыққа таптырмайтын емдік қасиеті бар, тамаша тағамдар. Бұған менің көзім толық жетті. Тіпті Бундестагтың бір депутаты осы Алматыға келіп, солардың алында өз алғанында мен олардың, яғни немістің тамағын түк қалдырмай сынап тастағаным бар. Шынығы сол, Германияда пісіретін тағамдардың дәмділігі тіл үйіргенімен, калориясы жоқ. Құш-қуаты жоқ. Сондықтан да олар таң азаннан кешке дейін «күйсей» береді. Ал қазақтың бір рет ішкен тамағы күні бойы қуат береді. Мысалы, таңертең қазыдан бір-екі тіліп жеп, қаймақталған қызыл бура шайды ішсең күні бойы әл-қуатты жүретіңіз әңкім. Мен Данияда, Францияда, Голландияда, Германияда, Будапеште сан мәрте болдым. Тамактарының түрі көп, бірақ қалориясы, құш-қуаты жоқ. Мен қазақтың тағамдарын өте жақсы көремін және ең жұғымды тамақ қазақтың ұлттық тағамдары деп білемін. Мұны бүгінгі жастар біле жүрсің!

— Күні кеше де, бүгін де байқасаңыз, қазақ тіліндегі тамаша жер-су, елді мекен атауларын өзге ұлт өкілдері бұрмалап айтып, керемет атаудың берекесін кетіруін көр емес. Тіпті кейде қазақ тіліндегі қайсыбір жер атауларын өзге ұлт өкілдерінің өрескел бұрмалауына мысалы, өзінше етене таныс — «Қан ішкен» — «Ганошкно», «Кім асар» — «Комиссар» болып аталып кетті. Бұл не? Олардың тілі қандай да бір өрікке келмей ме? Жә, әлде, өзге ұлт өкілдерінің қазақ тілін сыйламағандығы ма, болмаса мұның қандай да бір астары бар ма? Бұл жөніндегі сіздің азаматтық позицияңыз қандай?

— Астары сол, мәдениеттің жетіспеушілігі, мәдениет жоқ. Шынығында, қазақ тілін бұрмалап сөйлеу бұл қиянат! Германияға менің қажеттілігім шамалы. Әрине, Германияда тұрмысым жаман болмас еді, тұратын үйім мына, пертерімен әлдеқайда кең болар еді... Неміс сырасан өкірте ішер едім. Бірақ ме-

бұрынғы қазақы атаулары қайтарылуға. Мен мұны шынайы жүрегіммен құптаймын. Ал енді орысқа «отан» деп айту қиын. Себебі, «отаның» да, «атаның» да айтқанда бірдей болып естіледі. Солан да болар «Олжастың» өзін көпшілігіңде «Алжас» деп бұрмалап айтып, масқара боп жүр ғой. Жалпы, мүмкін болса, бір тілдегі сөзді екінші тілде бұрмалап сөйлеудің еш қажеті жоқ. Тағы бір нәрсе, сонғы уақытта біз кез келген сөзге «Нұр» сөзін келсін-келмесін қосарлай беретін болдық. Мысалы, «Нұр-Отан», «Нұр-Астана» т.б. деген сөздер бүгінде сөнге айналды. Осы тұрғыдан айтқанда, «Отан» секілді қасиетті де киелі сөздерге барынша мұқият болған жөн. Өйтпесе өдемі сөздің қадірін кетіріп аламыз.

— Гераға, осы сізді қазакетің орындаушысы да деп естіміз. Шынығында, солай ма? Сонда, сізді қазақ өңіне іңкәр еткен қандай күдірет?

— Орындаушысы деген бекер сөз. Мен өз басым өлең айта алмаймын. Бірақ өзім жылда қалағанда ыңылдап өнім айтуым мүмкін. Дегенмен көпшілік алдында әулетің өзі салған еместің. Өз басым Солтүстік Қазақстан өңірінде өсіп-өнімді. Іргемізде Көкшетау. Ол жерде жұртшылық Біржан салдың, Ақан серінің, Естайдың өңдерін айтады. Мен жастайымнан міне, осындай халық композиторларының, өңірлерінің өңдерін естіп өстім. Бір жағынан менің әкем мамандығы дәрігер болғанымен, музыкамен өте көп шұғылданады. Мен де жас кезімнен гармон, аккордеон тарттым. Сонда қазақтың халық әні Сырымбеттен бастап біраз өңірлі гармонда орындайтынмын. Талай өңірлерді сүйемелдедім де. Кейіннен көрнекті композитор Ахмет Жұбановтың «Соловьи столетий» деген кітабын аударғанда, маған сол кітаптың септілігі көп тиді. Өйткені осындағы өлеңдердің барлығы мен жастайымнан жақсы біліп өстім. Олардың арасында өлгілі Балұан Шолақтың да кен тынысты өңдері бар. Ал өзім естімеген өң кездесе қалса, композитор А. Жұбановтың өзіне барып, «мына өңді айтып беріңізші» деп қолқа салатынымын. Өйткені аударма барысында өңнің тегін түсінбей, ол өң мүлде басқаша шығуы өбден мүмкін. Реті келгенде айта кетейін, қазіргі күні қазақ теледидарында да, қазақ радиосында да қазақтың ежелгі халық өңдері жиі орындалмайтын болды. Олардың орнын өң деп айтуға келмейтін, қайдағы бір дағдыға әуен басып кетті. Осы жайт мені жақтырып ретінде де, азамат ретінде де қазы толғандырады. Қазақ өңдерінің күдіреті оның табиғилығында, шынайылығында. Қазақтың халық өңдерінің қайсысын алсаңыз да олардың барлығы жүректен шыққан әуезді өңдер. Жүректен шыққан өң ғана жүрекке жетеді. Тіпті сол халық өңдерінің қазақтың өршіл рухы сезіліп тұрады. Ал қазіргі өңдер жүректі қытықтайды, жанды тербетпейді. Мен оларды қабылдай алмаймын. Ал бұл бүгінгі өң өнерінің үлкен қасіреті.

— Тәуелсіз қазақ елінің азаматы, көрнекті қоғам қайраткері ретінде сізді дәл қазіргі күні қандай жайттар айрықша толғандырады. Қоғамда қандай да бір өтпеген-айлар бар ма?

— Өтпеген-айлар неге болмасын, жоғарыда айттым ғой, мен «көп нәрсеге сын тұрғысынан қараймын» деп. Менің ашу-ызамды келтіретін, ойлаңдырып-толғандыратын нәрсе, бізде мақтаншақтық көп. Даракшылық көп, жөң нәрсені дабырайтып айтып, мақтанғанда алдымызға жан салмаймыз. Байқап қарасаныз, «біз қырғыздардан көш ілгерілеп кеттік, өзбектерді далада қалдырып, тәжіктерді үш-төрт ораймыз» деген сияқты құрғақ мақтан сөздерді құлағым сонғы уақытта жиі естіпін болды. Егер біз шын мәнінде мақтанғанымыз келсе, онда өзіміздің әлеуметтік-экономикалық дамуымызды анау Балтық жағалауындағы елдермен, Еуропа елдерімен салыстыра отырып мақтанайық. Бұл әрине, дұрыс болар еді. Бізде өлі күнге «семіз» сөйлеу басым. Міне, біз қоғамды осыдан тазартуымыз қажет. Мысалы, газеттерді алсақ, көп жағдайда қызыл сөзбен мақтану көп. Біз осыдан құтылуымыз керек. Қазіргі жастардың кітап оқымайтыны мені қатты толғандырады. Осының бәрі мені шошындырады, ойлаңдырады. Жастарымыз батыс елдеріне, ағылшындарға, америкалықтарға еліктейтін еліміздің намысын биік ұстап, қазақ болып қалса екен деп ойлаймын. Егер қазақ жастары өзінің ұлттық үрдісі мен өдет-ғұрып, салт-дәстүрлерін аялап, ардақ тұта білсе, басты ғанибет осы болар еді деп ойлаймын. Жастар осыған назар аударуы тиіс!

— Өңімізге рақмет!